

Prof. emeritus Pekka Sammallahti
(Oulun yliopisto, 1977–2005 saamen kieli ja saamelaiskulttuuri, 2005–2011 saamen kieli)

OIKEUSMINISTERIÖLLE

MUISTIO SAAMELAISMÄÄRITELMÄSTÄ

Sisällys:

0 Johdatus	2
1 Taustaa	2
2 Nykyisen saamelaismääritelmän ongelmia	5
2.1 Polveutumiskriteerit	5
2.1.1 <i>Lappalainen</i> yleiskielen sanana ja oikeudellisena käsitteenä	6
2.1.2 Oikeudellisen käsitteen <i>lappalainen</i> ekstensio	8
2.1.3 Asiakirjojen <i>lappalainen</i> suhteessa etnisiin ryhmiin	8
2.1.4 Assimilaation etniset seuraukset: saamelaiset ja suomalaiset	9
2.1.5 Assimiloitumisprosessin luonne	12
2.2 Muut kriteerit	14
2.2.1 Kielikriteeri	14
2.2.2 Kulttuuri kriteerinä	16
2.2.3 Itseidentifikaatio saamelaismääritelmän kriteerinä	17
2.2.4 Etninen ryhmäidentifikaatio saamelaismääritelmän kriteerinä	21
2.3. Käsitteen <i>saamelainen</i> ekstensio	21
2.3.1 Saamelaisväestöselvitykset	21
2.3.2 ”Statuksettomat saamelaiset”	23
2.3.3 Saamelaiskäräjien vaaliluettelon kattavuus	24
2.4 Alkuperäiskansa ja alkuperäisasukkaat	25
2.5 Kokoava katsaus	25
2.6 Pääkohdat lyhyesti	27

0 Johdatus

Oltuani 13.4.2013 kuultavana oikeusministeriön asettaman saamelaislakityöryhmän kokouksessa olen tilaisuudessa käydyn keskustelun johdosta täydentänyt ja täsmentänyt keskustelun pohjaksi laatimaani muistiota.

Tässä muistiossa termillä *saamelainen* tarkoitetaan etnisiä saamelaisia ja termillä *lappalainen*, ellei toisin ole ilmoitettu, vanhoissa asiakirjoissa lappalaisiksi merkittyjä henkilöitä, jotka olivat tiettyjen elinkeinojen harjoittajia eivätkä välttämättä etnisiä saamelaisia. Termin *suomalainen* monitulkintaisuuden vuoksi käytän tässä muistiossa termiä *etninen suomalainen* henkilöistä, jotka sukuyhteisönsä ja kielensä puolesta kuuluvat muihin kuin saamelaisiin. Etnisten ryhmien vastakkainasettelussa käytän tämän vuoksi tavallisesti termejä *etninen suomalainen* ja *etninen saamelainen*.

Muistiossa osoitan, että nykyisen saamelaismääritelmän kriteerit ovat joko vaikeasti todennettavina tai harhaanjohtavina kyseenalaisia. Saamelaismääritelmän tarkoituksena on rajata se ryhmä yksilöitä, joita saamelaiskäräjälaki koskee ja jotka ovat saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon piirissä ja osallistuvat siihen. Tarkastelen lyhyesti myös saamelaismääritelmää ja sen yhteyteen kuuluvia kansainvälisiä asiakirjoja ja niitä käsittelevää kirjallisuutta.

1 Taustaa

Saamelaismääritelmästä voi tulla koko saamelaiskäräjien legitimizeettikysymys. Saamelaisilla on alkuperäiskansana perustuslaissa suojattu oikeus ylläpitää kieltään ja kulttuuriaan, ja samaan tähtäävät myös eräät kansainväliset sopimukset ja julistukset. Kielen ja kulttuurin ylläpitoa koskeva itsehallinto turvataan saamelaiskäräjälain mukaisesti. Lain kirjaimen ja hengen toteutumisen kannalta on tärkeää, että niillä, jotka saamelaiskäräjillä päättävät kielen ja kulttuurin ylläpitämistä koskevista asioista ja tekevät niistä esityksiä, on omakohtainen yhteys saamen kieleen ja saamelaisten kulttuuriin, ja että he kuuluvat *etnisiin saamelaisiin*. Muussa tapauksessa instituutio menettää legitimizeettinsä. Siksi saamelaismääritelmän luonnetta ja ylipäätään mahdollisuutta tulee arvioida mahdollisimman monelta kannalta.

Saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa valmisteltiin v. 1972 mietintönsä antaneen saamelaiskomitean työnä, jossa ehdotettiin perustettavaksi edustuksellinen elin ja sen tueksi hallinto. *Tässä vaiheessa oli itsestään selvää, että tulevan edustuksellisen elimen, saamelaisvaltuus-*

kunnan ja sittemmin saamelaiskäräjien, vaaleihin voisivat osallistua vain etniset saamelaiset, joiden henkilöllisyys oli tuonnempina selostettavalla tavalla selvitetty hieman aikaisemmin.

1990-luvun alussa, ensin Enontekiöllä ja Inarissa, sittemmin myös muualla, henkilöt, jotka eivät kuuluneet etnisten saamelaisten sukuyhteisöihin, alkoivat hakeutua saamelaiskäräjien vaaliluetteloon, ja saamelaismääritelmän uudistamisen tarpeellisuus kävi ilmeiseksi. Määritelmä laadittiin ja kirjattiin lakiin saamelaiskäräjistä. Määritelmän ongelmallisuus on selvinnyt vasta vähitellen, ja nyt on selvää, että tämän lainkohdan soveltaminen on vastoin saamelaiskäräjien ilmaisemaa saamelaisten tahtoa mahdollistanut muidenkin kuin etnisten saamelaisten pääsemisen vaaliluetteloon. *Tämä on legitimizeettikysymyksen ydin.* Jos kulttuuri-itsehallinto siirtyy vähitellen muille kuin etnisille saamelaisille, se menettää legitimizeettinsä saamelaisten kieltä ja kulttuuria ylläpitävänä ja kehittäväenä instituutiona. Legitimizeettinsä menettänyt instituutio tulee myös lakkauttaa.

Alkuperäiskansa on etninen ryhmä, joka on tietynlaisessa oikeudellisessa ja poliittis-hallinnollisessa tilanteessa.

Kansainvälisen työjärjestön yleissopimuksen nro 169 mukaan alkuperäiskansan tuntomerkit ovat

- (1) läsnäolo tietyllä maantieteellisellä alueella ennen muita väestöryhmiä ja erityisesti ennen nykyistä valtaväestöä,
- (2) alisteinen asema suhteessa nykyiseen valtaväestöön,
- (3) sosiaalinen, kulttuurinen ja poliittinen omaleimaisuus,
- (4) jatkuvuus alkuperäisyyden tilasta nykypäivään,
- (5) väestöryhmän kollektiivinen itseidentifikaatio alkuperäiskansaksi ja
- (6) erityinen suhde tietyn maantieteellisen alueen maahan ja luonnonvaroihin.

Etniset saamelaiset ovat selvästi alkuperäiskansa myös tämän sopimuksen perusteella, ja saamelaiset eroavat siltä kannalta naapureina asuvista lappilaisista ja peräpohjalaisista, jotka ovat maan valtaväestöä ja etnisiä suomalaisia. Huomattakoon, että yleissopimus ei koske tuhoutuneita alkuperäiskansakulttuureja eikä vallassa olevia väestöryhmiä. Yleissopimuksen perusteella ei voi myöskään ratkaista, kuuluuko tietty yksilö alkuperäiskansaan (ks. erityisesti Martin Scheinin: *Ihmisen ja kansan oikeudet – kohti Pohjoismaista saamelaissopimusta*. Lakimies 1/2006, s. 27–41). Yleissopimuksen tarkoituksena on lisäksi turvata alkuperäiskansojen säilyminen erillisinä etnisinä ryhminä.

ILO 169 -sopimus ei ole taannehtiva, joten se ei koske ennen sopimuksen hyväksymistä vallinneissa olosuhteissa eläneitä kansanryhmiä eikä näiden kansanryhmien oikeuksia. Näin ollen ei voida ajatella, että henkilön esivanhemman kuulumisella johonkin kansanryhmään voitaisiin perustella henkilön oikeuksia sopimuksen hyväksymisen jälkeen vallitsevissa olosuhteissa. Sopimuksessa mainitut oikeudet eivät myöskään ole perinnöllisiä.

Alkuperäiskansojen oikeuksia on samansuuntaisesti määritelty YK:n julistuksessa vuodelta 2007. Julistuksen artiklan 33 kohta 1. kuuluu:

”Alkuperäiskansoilla on oikeus määrätä omasta identiteetistään tai jäsenyydestään tapojensa ja perinteidensä mukaisesti. Tämä ei heikennä alkuperäiskansoihin kuuluvien yksilöiden oikeutta saada asuinvaltioidensa kansalaisuus.”

Kokoavasti voidaan sanoa, että etnisen ryhmän jäsenellä on ideaalitapauksessa seuraavat, *etniseltä yhteisöltä perityt* tunnusmerkit:

- 1) kulttuuri,
- 2) kieli,
- 3) sukulaisuussuhteet etnisen ryhmän muihin jäseniin,
- 4) tietoisuus etnisen ryhmän muista – ei välttämättä kaikista – jäsenistä, sekä
- 5) muiden – ei välttämättä kaikkien – etnisen ryhmän jäsenten tietoisuus ryhmän jäsenestä.

Voimassa olevassa saamelaismääritelmässä ei ole näin tiukkoja kriteereitä, vaikka määritelmä on samansuuntainen. Lainsäätäjällä ei vuoden 1995 tilanteessa ole ollut riittävää tietoa kansainvälisen ihmisoikeustilanteen ripeästä kehityksestä alkuperäiskansan määrittelyä koskevassa asiassa, ja jos onkin ollut, tieto on sivuutettu. Tämä koskee erityisesti etnisen ryhmän olemusta ja koherenssia. Tämän vuoksi saamelaiskäräjien vaaliluetteloon on lopulta hyväksytty muiden kuin saamelaisten päätöksellä muitakin kuin etnisiä saamelaisia.

Saamelaiskäräjälaki 3 §:

Saamelainen. Saamelaisella tarkoitetaan tässä laissa henkilöä, joka pitää itseään saamelaisena, edellyttäen:

- 1) että hän itse tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään; tai
- 2) että hän on sellaisen henkilön jälkeläinen, joka on merkitty tunturi-, metsä- tai kalastajalappalaiseksi maa-, veronkanto- tai henkikirjassa; taikka

- 3) että ainakin yksi hänen vanhemmistaan on merkitty tai olisi voitu merkitä äänioikeutetuksi saamelaisvaltuuskunnan tai saamelaiskäräjien vaaleissa.

Oikeuskäytännössä tärkeimmäksi kriteeriksi nykyisessä saamelaismääritelmässä on noussut subjektiivinen itseidentifikaatio, ja sen jälkeen tulevat vaihtoehtoisina yksilöä koskevat ns. objektiiviset kriteerit kieli (ja sen mukana kulttuuri), oikeudellinen tausta ja polveutuminen. Jos näistä objektiivisista kriteereistä yksi täyttyy, henkilö on nykyisen lain tarkoittamassa mielessä saamelainen. Myöhemmin selostettavalla tavalla kriteereistä itseidentifikaatio-kriteeri ja kielikriteeri (1.) tietyiltä osin ovat tulkinnanvaraisina kyseenalaisia, ja asiakirja-kriteeri (2.) taas lakiin kirjatussa muodossa harhaanjohtava. Kriteeri 3 perustuu perustuu edellisille ja on siksi kyseenalainen.

Tulevassa saamelaismääritelmässä voidaan väljimmillään lähteä siitä, että kaikki, jotka täyttävät mainituista *etnisen ryhmän kriteereistä* kolmannen (sukulaisuussuhteet) sekä neljännen ja viidennen (yksilön ja ryhmän itseidentifikaatio), ovat määritelmän piirissä. Sen sijaan polveutuminen jostain tietystä henkilöstä tekisi saamelaisuudesta perinnöllisen oikeuden, ja silloin se ei enää määrittele etnistä ryhmää. Viranomaisluetteloiden merkinnyt ovat myöhemmin selostettavalla tavalla mielivaltaiset. Jotta saamelaismääritelmän piiriin kuuluvat henkilöt pysyisivät edes väljänä alkuperäiskansan käsitteen mukaisena etnisenä ryhmänä, ei yksilön polveutumista tietystä henkilöstä tule ottaa saamelaisuuden kriteeriksi. Jos määritelmä katsotaan tarpeelliseksi, tulisi siinä lähteä etniseen yhteisöön kuulumisen tunnusmerkeistä. Tässä yhteydessä on syytä huomauttaa, että henkilön etninen yhteisö ei ole maantieteellinen käsite ja että hän voi asua erillään etnisen yhteisön muista jäsenistä.

2 Nykyisen saamelaismääritelmän ongelmia

Jo nykyinen saamelaismääritelmä uhkaa saamelaisia etnisenä ryhmänä ja assimiloit heidät vähitellen suomalaisiin lähentämällä saamelaisväestön kielellistä ja kulttuurista painopistettä valtakunnan muuhun väestöön. Suomen perustuslain ja saamelaiskäräjälain sekä kansainvälisten sopimusten ja julistuksen tarkoituksena on kuitenkin ylläpitää alkuperäiskansan kieltä ja kulttuuria eikä assimiloida sitä muihin.

2.1 Polveutumiskriteerit

Polveutumiskriteerit (nykymääritelmässä nrot 2 ja 3) ovat seurauksiltaan arvaamattomia, ja niiden soveltaminen tekee etnisistä saamelaisista nopeasti pienen vähemmistön saamelais-

käräjien vaaliluettelossa, sillä vanhoihin asiakirjoihin lappalaiseksi merkityt henkilöt eivät välttämättä ole olleet etnisiä saamelaisia. Asiakirjamerkintöjen nojalla ei voida luotettavasti selvittää, onko henkilö saamelainen, polveutuuko henkilö saamelaisesta tai kuuluvatko henkilön jälkeläiset tiettyyn etniseen ryhmään.

2.1.1 Lappalainen yleiskielen sanana ja oikeudellisena käsitteenä

Oikeudellinen termi *lappalainen* on tunnettu lainsäädännössä jo keskiajalta lähtien. Viimeksi se sisällytettiin lakiin, kun säädettiin v:n 1923 luonnonsuojelulakia, joka oli voimassa vuoteen 1996.

Kameraalioikeuden ja maanjaotuksen käsitteenä sananmuodoksi vakiintui *verolappalainen*. Valtio oli vahvistanut v:n 1695 verollepanossa *Kemin Lapin alkuperäisen maanjaotuksen, joka perustui lapinkyliin ja veromaihin*. Tämän rinnalle alkoi samanaikaisesti syntyä *(uudis)tiloihin perustuva maanjaotus*, jossa lapinveromaille alettiin perustaa uudistiloja virallisissa katselmuksissa sekä uudisasukkaille että verolappalaisille itselleen, joita ei enää tilan perustamisen jälkeen nimitetty (vero)lappalaisiksi. Nimitykset lappalainen ja (uudis)tilallinen olivat luonteeltaan oikeudellisia, ja niillä viitattiin henkilön elinkeinoon ja elämäntapaan eikä etniseen ryhmään.

Huomattavalla osalla Suomen maaseutuväestöstä on lappalaisia esi-isiä, pohjoisessa enemmän kuin etelässä. Polveutumisen todistelu tosin vaikeutuu, mitä etelämmäs mennään, mutta lappalaisista on Keski- ja Itä-Suomesta saakka asiakirjatietoja ja lounaisinta Suomea lukuunottamatta tietoja paikallisessa suullisessa historiaperinteessä. Olettaisin, että ainakin saamelaisalueen eteläpuolelta aina Kainuuta myöten voidaan sukuselvityksin löytää lappalaisiksi merkittyjen henkilöiden jälkeläisiä.

Saamen kielestä peräisin olevaa lainasanastoa ja paikannimistöä on dokumentoitu Etelä-Suomea myöten, ja myös niiden perusteella on kohtuullista olettaa, että lappalaisiin on joskus kuulunut saamenkielistä väestöä ja etnisiä saamelaisia lähes koko Suomessa. Myöhempien olosuhteiden valossa on ilmeistä, että lappalaisten joukossa oli jo varhain myös suomenkielistä väestöä ja etnisiä suomalaisia.

Nykyisen saamelaisalueen eteläpuolella asuneet lappalaiset – ovatpa he olleet saamelaisia tai suomalaisia – assimiloituivat elinkeinoiltaan ja muutenkin ympäröivään väestöön, ja myös etnisten saamelaisten jälkeläisistä – joita vanhojen asiakirjojen lappalaisissa toki on ollut – tuli kieleltään ja kulttuuriltaan suomalaisia, joilla ei enää ollut tietoisuutta kuulumisesta

samaan etniseen ryhmään assimiloitumatta jääneiden saamelaisten kanssa. Näitä assimiloitumatta jääneitä kutsuttiin lappalaisiksi aina 1960-luvulle saakka, jolloin nimitys saamelainen tuli suomen kieleen vanhan nimityksen tilalle. Assimiloituneiden jälkeläiset taas eivät kutsuneet itseään lappalaisiksi, mutta lappalaiset olivat paikallisperinteessä läsnä kadonneena kansana, kun selitettiin sellaisia vanhan asutuksen merkkejä kuin kotasijoja, liesiä, kalmistoja ja paikannimiä. Samankaltaista lappalaisperinnettä on toki Etelä-Suomea myöten.

Termi *lappalainen* on ongelmallinen, sillä se edustaa asiayhteydestä riippuen pääasiallisesti kahta käsitettä. Sillä tarkoitetaan toisaalta

- 1) *etnistä ryhmää* eli niitä, joita nykyään kutsutaan saamelaisiksi. Vielä 50-luvulla tätä etnistä ryhmää kutsuttiin yleisesti lappalaisiksi, mutta v:n 1952 Saamelaisasiain komitean suosittelu nimitys *saamelainen* yleistyi 1980-luvulla lähes yksinomaiseksi. Toisaalta lappalainen on
- 2) *oikeudellis-hallinnollinen termi* ja tarkoittaa asiakirjoissa henkilöä, joka kuuluu lapinkylään eikä ole tilallinen tai uudistilallinen.

Asiakirjoihin lappalaiseksi merkitty ei välttämättä ole ollut saamelainen eikä (uudis)tilallinen välttämättä suomalainen. Näin asiakirjoihin lappalaiseksi merkityn henkilön jälkeläisetkään eivät välttämättä ole tai ole olleet saamelaisia, eikä lappalaismerkintää voida käyttää saamelaisuuden kriteerinä. Juridisen ja etnisen termin eroa ei aina ymmärretä, vaan ne menevät esim. julkisuudessa olevassa keskustelussa sekaisin varsinkin niin, että juridinen termi pyritään näkemään etnisenä terminä. Sama koskee jossain määrin myös historian- ja oikeustieteellistä tutkimusta, jossa ei myöskään tehdä selvää eroa juridisen ja etnisen termin välillä.

Termin *lappalainen* kolmannen ja uusimman tarkoitteen, *asiakirjoihin lappalaiseksi merkityn henkilön jälkeläinen*, jätän tässä yhteydessä irrelevanttina lähemmin käsittelemättä. Heitä kutsutaan myös uuslappalaisiksi. Saamelaista identiteettiä nämä henkilöt eivät ole perineet sukuyhteisöltään, eikä heitä voi siltäkään kannalta katsoa saamelaisiksi. On myös epäselvää, ovatko heidän lappalaisiksi merkityt esivanhempansa ylipäätään olleet etnisiä saamelaisia.

Kansankielessä sanalla *lappalainen* on tarkoitettu yleisesti myös poronhoidolla, kalastuksella tai metsästyksellä elävää henkilöä. Etnisesti suomalaisia poromiehiä on voitu nimittää lappalaisiksi havaintojeni mukaan ainakin Sodankylässä ja Savukoskella, ja jos etninen saamelainen on siirtynyt pois mainituista elinkeinoista, on esim. Enontekiöllä voitu todeta, että hän ei ole enää lappalainen.

2.1.2 Oikeudellisen käsitteen *lappalainen* ekstensio

Kehitys johti siihen, että oikeudellisen käsitteen *lappalainen* ekstensio 1800-luvun lopulla supistui niin, että se on tarkoitti vain etnisiä saamelaisia ja lappalaiseksi merkityt henkilöt olivat käytännössä kaikki etnisiä saamelaisia. Tästä huolimatta silloisissakaan tai myöhemmissä asiakirjoissa *lappalainen* ei ollut etninen termi vaan juridis-hallinnollinen.

Kaikki sellaiset elossa olevat henkilöt, jotka on asiakirjoissa merkitty lappalaisiksi, ovat saamelaiskäräjien vaaliluettelossa. *Kun asiakirjamerkintöjen aikarajaksi ehdotettiin nykyisen lain valmistelussa vuotta 1875, tämä johtui siitä, että tuolloin kaikki viranomaisluetteloon lappalaisiksi merkityt henkilöt olivat myös etnisiä saamelaisia ja nykyisten etnisten saamelaisten esivanhempia. Tästä ei voi kuitenkaan tehdä sitä johtopäätöstä, että kaikki myös ennen vuotta 1875 lappalaisiksi merkityt henkilöt olisivat olleet etnisiä saamelaisia.* Lappalaisia ei enää tuona aikana ollut saamelaisalueen eteläpuolella, vaan siellä harjoitettiin tyypillisesti lappilaista ja peräpohjalaista maatilataloutta paikallisine sivuelinkeinoineen, joihin kuuluivat esim. poronhoito ja kalastus.

Viranomaisluetteloiden merkintöjä on kuitenkin mielivaltaista käyttää saamelaismääritelmän kriteerinä, sillä sekä *lappalaiseksi* ja *(uudis)tilalliseksi* merkityt henkilöt saattoivat kuulua kumpaan tahansa kansanryhmään, saamelaisiin tai suomalaisiin, eikä merkintä siis viitannut henkilön kansallisuuteen missään vaiheessa, ei myöskään v. 1875 tai sen jälkeen.

Viimeisen kerran lappalaisia koskevia asiakirjamerkintöjä on tehty v. 1968 henkikirjaan. Henkikirjassa ”lappalaisten kylään” merkityistä henkilöistä ja heidän jälkeläisistään elossa olevat ovat kaikki saamelaiskäräjien vaaliluettelossa.

2.1.3 Asiakirjojen *lappalainen* suhteessa etnisiin ryhmiin

Korostan vielä, että samoin kuin *(uudis)tilallinen*, myös *lappalainen* oli asiakirjoissa oikeudellinen käsite. Tilallisisten joukossa oli myös etnisiä saamelaisia ja lappalaisissa oli myös etnisiä suomalaisia.

Saamelaismääritelmää ei voi legitiimisti ulottaa etnisiin suomalaisiin.

Jos saamelaismääritelmään otettaisiin kriteeriksi polveutuminen jostain viranomaisluettelossa olevasta henkilöstä, tämän kuuluminen etnisiin saamelaisiin tulisi voida selvittää luotettavasti eikä todennäköisyyksiin perustuen sekä lappalaisiksi että *(uudis)tilalliseksi* merkittyjen henkilöiden kohdalla. Kummassakin tapauksessa kohdataan nähdäkseni ylitsepääsemättömiä

vaikeuksia. Lisäksi tulee pitää mielessä, että ILO 169 -sopimus ei koske ennen sopimuksen hyväksymistä vallinneita olosuhteita eikä sillä voida perustella tuolloin eläneiden kansanryhmien (eikä niiden jäsentenkään) oikeuksia, ja että sopimuksessa määritellyt oikeudet perii nykyisiltä toiselle.

Lappalaisiksi merkittyjen, nyt jo kuolleiden henkilöiden etnistä identiteettiä on käytännössä mahdotonta selvittää luotettavasti, ja siksi polveutuminen viranomaisluetteloissa mainitusta henkilöstä on mielivaltainen kriteeri eikä kuulu lakiin.

Myöskään sellaisessa hypoteettisessa tapauksessa, jossa lappalaiseksi merkityn henkilön voidaan todistaa olleen etninen saamelainen, lappalaiskriteerin ajallista ulottuvuutta ei voi ajatella pitemmäksi kuin nykyisen saamelaismääritelmän muiden kriteerien, joiden tarkoituksena on rajata sen piiriin vain ne henkilöt, joilla on omakohtainen yhteys saamen kieleen ja saamelaiseen kulttuuriin. Nykyisessä määritelmässä tämä yhteys ulotetaan neljän polven taakse, mutta näin kauas omakohtainen yhteys ulottuu vain harvoissa tapauksissa. Yhteyden ulottuvuus tulisi rajata sellaiseen isovanhempaan tai tämän vanhempaan, joka on elossa vaaliluetteloon hakeutuvan tullessa esim. kouluikänsä.

Viimeaikaisessa kotimaisessa tutkimuskirjallisuudessa (esim. Enbuske, Joonas, Sarivaara) varsinkin käsitteet (viranomaisluetteloiden) *lappalainen* ja (etninen) *saamelainen* on sekoitettu toisiinsa. Tästä seuraa, että etnisyyttä koskevia johtopäätöksiäkään ei voi pitää valideina.

2.1.4 Assimilaation etniset seuraukset: saamelaiset ja suomalaiset

Nykyisen saamelaisalueen eteläpuolella asuneet saamelaiset ovat assimiloituneet asuinseutunsa muuhun väestöön ja heidän jälkeläisistään on tullut lappilaisia, peräpohjalaisia, koillismaalaisia, kainuulaisia ja muita asuinmaakunnan mukaisesti.

Assimilaation tuloksena syntyneitä vastakohtaa etnisten ryhmien välillä kuvaa hyvin Savukosken Seitajärveltä kotoisin olevan Heli Saarisen puheenvuoro Inarissa loppuvuodesta 2012 pidetyssä seminaarissa: ”Saarinen harmitteli sitä, että hänen perhepiirissään kukaan ei tiennyt, saatikka puhunut, lappalaisuudesta mitään” (*Inarilainen* 5.12.2012: s. 5). Tämä johtuu osaltaan siitä, että termi *lappalainen* ei tarkoittanut alun perin etnistä ryhmää vaan oikeudellista asemaa elinkeinonharjoituksessa, ja (uudis)tilallisiksi ryhtyneillä tällaista oikeudellista asemaa ei ollut.

Savukoskella saamelaisen identiteetin voidaan kielellisten kriteerien perusteella olettaa kadonneen viimeistään 1800-luvun puoleenväliin mennessä kuten muissakin pohjoisen kunnissa, joiden asukkaat identifioituivat läänin muihin etnisiin suomalaisiin ja erottuivat myös identiteettinsä kautta etnisistä saamelaisista.

Jakob Fellmanin todistuksen mukaan 1820-luvulla Kyrön kylä (nykyinen Ivalo), jonka asukkaista osa oli ilmeisesti saamelaistaustaisia, oli ”kuin suomalainen siirtokunta” ja sen asukkaat ”suomalaisia pukuineen päivineen”. Etnisesti suomalaisessa kylässä saamea ei käytetty yhteisön kielenä, ja kylän asukkaat identifioituivat etnisiksi suomalaisiksi erotukseksi ympäröivistä saamelaisista. Kylän olivat perustaneet alueelle muuttaneet, Kyrö-nimiset etniset suomalaiset.

Asiakirjoissa lappalaisiksi merkittyjen suomalaiset jälkeläiset ja muut pohjoisimmat suomalaiset etsivät nyt itselleen uutta identiteettiä, kun vanha lappilainen ja peräpohjalainen identiteetti vähitellen 1960-luvun jälkeen unohtui (vrt. Veli-Pekka Lehtola: *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997). Tämä oli seurausta siitä, että saamelaiseksotiikka levitettiin läänin eteläosiin saakka yli koko Lapin ja Peräpohjolan maakuntien. Taustatekijänä voidaan mainita myös, että uuden pohjoisimman läänin nimeksi tuli v. 1938 Lapin lääni eikä Lapin ja Peräpohjolan lääni, kuten oli alun perin ehdotettu. Lappalaiset esi-isät – olipa näiden joukossa etnisiä saamelaisia tai ei – eivät kuitenkaan tee Lapin ja Peräpohjolan suomalaisista etnisiä saamelaisia esim. Kittilässä, Sodankylässä ja Savukoskella eivätkä Muoniossa, Kolarissa, Sallassa ja Koillismaallakaan, jotka sijaitsivat viimeisen ns. lapinrajan eteläpuolella.

Saamelaisten assimiloitumisprosessia voidaan melko tarkasti seurata 1600-luvulta 1800-luvun puoliväliin saakka historiallisten lähteiden avulla. 1800-luvun puoleen väliin mennessä assimiloituminen oli saavuttanut suurin piirtein Enontekiön ja Inarin etelärajan, ja Kittilästä Sallaan ulottuvan alueen vanha saamelaisväestö oli suomalaistunut. Viimeiset alueella puhutun keminsaamen puhujat kuolivat 1800-luvun puolivälissä, ja täytyy olettaa, että saamen kieltä ei enää 1700-luvun lopun jälkeen opittu äidinkielenä ja että alueen paikallisyhteisöjen kieleksi oli viimeistään 1700-luvun puolen välin jälkeen tullut näiden etnistä identiteettiä heijastava suomi.

1600-luvun jälkipuoliskolla Pohjanmaan ja Lapin raja oli vielä etninen raja, joka kulki Kuusamon lapinkylien länsipuolelta Simojärveen, sieltä Kemijärveen ja sitten Sodankylän ja Kittilän etelärajaa, Kittilän länsirajaa ja Enontekiön etelärajaa myöten Sonkamuotkaan

nykyisen Enontekiön ja Muonion rajan läntiseen päätepisteeseen. Tämän rajan pohjois- ja länsipuolella asuneet lappalaiset olivat todennäköisesti alun perin käytännössä etnisiä saamelaisia. Tästä ovat todistuksena näiden seutujen runsas saamelaisperäinen paikannimistö, suomalaismurteiden sanasto ja säilyneet tiedot Sallassa, Savukoskella, Kemijärvellä ja Sodankylässä puhutuista saamen kielen varianteista; Kuusamon saamen kielestä ei ole säilynyt dokumentteja, ja täytyy olettaa sen viimeisten puhujien kuolleen jo 1700-luvun kuluessa. Sallasta, Savukoskelta ja Sodankylästä on tietoja vielä 1800-luvulta, mutta vuosisadan puoleenväliin mennessä näyttävät viimeisetkin saamenpuhujat kuolleen. Samalla saamelaisen identiteetin viimeiset orgaaniset rippeet katosivat, ja näiden seutujen väestö identifioitui suomalaiseksi, kuten seuraavassa selostettu Sodankylän pohjoisosien tilanne 1800-luvun lopulla todistaa.

Saamelaisalue nimittäin laajeni etelään, kun Sodankylän pohjoisimpaan osaan Sompioon muutti saamelaisia, pääasiassa Enontekiöltä ja Norjan puolelta Koutokeinosta. Tulokkaiden ja kanta-asukkaiden välillä oli selvä etninen raja. Kanta-asukkaat käyttivät saamelaisista tulokkaista nimitystä *lapinkiehnat* ja tulokkaat taas suomalaisista alkuperäisasukkaista nimitystä *láddeguihllut*. Saamenkielistä nimitystä on vaikea kääntää, mutta sen alkuosa on samaa kantaa kuin suomalaista tarkoittava nimitys *láddelaš*, josta pohjoisen suomeen on tullut nimitys *lantalainen*. Saamen sanan taustalla on puolestaan skandinaavisten kielten sana *land/lant-*. Saamenkielisen sanan *láddeguihllut* merkitys ja tunnearvo on suunnilleen sama kuin vastaavan suomenkielisen sanan. Köllien *lapinkiehnat* ja *láddeguihllut* rinnalla olivat Sompiossa käytössä myös neutraalimmat nimitykset *lappalainen* saamelaista ryhmää tarkoittamassa ja *láddelaš* (tai suomenkielisessä puheessa *lantalainen*) taas suomenkielistä ryhmää tarkoittamassa. Paikallisesta suomenkielisestä asutuksesta käytettiin myös saamenkielistä nimitystä *dállu*, joka tarkoittaa alun perin maataloa.

Yksittäisiä saamenkielisiä henkilöitä tai perheitä on asunut myös saamelaisalueen eteläpuolella, mutta saamelaisaluetta määriteltäessä näitä ei otettu huomioon.

Jos oletetaan, että saamelaisalueen eteläpuolella asuneista lappalaisista osa oli etnisiä saamelaisia, siitä seuraa, että nykyisellä suomalaisväestöllä on saamelaisia esi-isiä. Toisaalta myös monella saamelaissuvulla tiedetään olevan suomalaisia esi-isiä, joiden jälkeläiset kasvoivat saamenkieliseksi ja saamelaiseen kulttuuriin niissä yhteisöissä, joihin nämä suomalaiset asettuivat.

Polveutumista jostain tietystä henkilöstä ei siis voi pitää saamelaisuuden eikä suomalaisuuden kriteerinä, eikä kumpaakaan etnistä ryhmää, sen kummemmin pohjoisen suomalaista kuin saamelaistakaan, voi määritellä polveutumisen perusteella. *Yksilön polveutuminen jostain tietystä henkilöstä ei sen vuoksi voi kuulua alkuperäiskansaa rajaavaan saamelaismääritelmäänkään sukuhistoriallisesta merkityksestään huolimatta.*

On selvää ja hyväksytyjen kansainvälisten periaatteiden mukaista, että etnisen ryhmän jäsenyydestä päättäminen tulee olla ryhmän omissa käsissä, eikä se kuulu ulkopuolisille. On harkittava myös sitä, pitäisikö tälle päätäntävällälle asettaa rajat vai ei. Oma näkemykseni on, että lakiin voidaan sisällyttää tätä harkintaa koskevat ohjeet, vaikka objektiivista määritelmää ei annettaisi. Tällöin tulee ottaa huomioon seuraavissa kohdissa käsiteltävät näkökohdat.

2.1.5 Assimiloitumisprosessin luonne

1800-luvulla päättynyt kielellinen assimilointiprosessi oli vapaaehtoinen ja perustui sosiaaliseen tarkoituksenmukaisuuteen eikä kielenvaihto ollut, kuten usein väitetään, pakottamisen seurausta. Suomen suuriruhtinaskunnan pohjoisilla alueilla entisissä Lapin ja Peräpohjolan maakunnissa kansallisvaltion ideaa toteuttava ja suomen kieltä korostava kansanopetus alkoi vasta kielenvaihdon jälkeen 1800-luvun lopulla ja assimiloinniksi tekijäksi se nousi paljon myöhemmin, kun opetusviikkoja lisättiin ja asuntolalaitos aloitti toimintansa. Hallinnon kieli oli vielä pitkälle 1800-luvulle ruotsi eikä suomi, joten sekään ei voinut olla pakottava tekijä 1700-luvulle ajoittuvassa kielenvaihdossa.

Suomen kielen juurruttamiseksi kiivailevia pappeja on toki kirkon piirissä ollut jo 1600-luvulla ja sen jälkeenkin, mutta kirkon vaikutus arkielämään on ollut vähäinen, eikä esim. Johannes Pictorius innokkuudestaan huolimatta onnistunut 1600-luvulla saamaan inarinsaamelaisia luopumaan kielestään, vaikka nämä tunnetusti edistyivätkin kiitettävästi suomen kielen taidossa.

Ruotsin valtakunnan politiikkana oli joka tapauksessa tukea saamenkielistä sananjulistusta, ja tästä ovat konkreettisenä todisteena lukuisat julkaisut: 1800-luvun loppuun saakka saamenkielinen kirjallisuus – noin 400 julkaisua – on ollut lähes yksinomaan hengellistä kirjallisuutta ja palvellut kristillistä sananjulistusta. Saamenkielistä hengellistä kirjallisuutta syntyi myös tsaarinvallan aikana Suomen suuriruhtinaskunnassa, eikä kirkon kielipolitiikka siis muuttunut joistakin yksittäisistä kannanotoista huolimatta. Kirkon työtä saamen kielen parissa ja sen hyväksi heijastelee sekin, että Isä meidän -rukous osattiin yleisesti paikallisilla

saamen murteilla, esim. 1800-luvun alussa Sompiossa. Toisaalta kirkon tarkoituksena oli muuttaa henkistä kulttuuria kristilliseen suuntaan ja lähentää saamelaisten maailmankuvaa kristinuskon maailmankuvaan, ja tätä tarkoitustaan se toteutti kielen avulla.

Tärkeimpänä assimiloivana tekijänä voidaan pitää v:n 1640 lapinrajan pohjoispuolisten alueiden avaamista uudisasutukselle ns. Lapin plakaateilla 1600-luvun lopulla, jolloin suomenkielistä väestöä alkoi sijoittua näille alueille. Nämä toivat tullessaan uusia elinkeinoja, jotka omaksuttiin pian myös saamelaisväestön keskuudessa, ja uusien elinkeinojen omaksumisesta seurasi myös etninen assimiloituminen suomalaisiin.

Tornionlaaksoon, Kittilään ja Etelä-Sodankylään Jukkasjärven alueelta Ruotsin puolelta 1700-luvun lopulta lähtien raitioiksi siirtyneet saamelaiset ovat poikkeuksia assimiloitumisprosessissa, sillä he eivät näytä alueelle muuttaneina integroituneen ympäröivään yhteiskuntaan samanlaisin edellytyksin kuin seudun alkuperäiset saamelaiset, jotka muuton aikana olivat assimiloitumassa suomalaisiin. Myös sukuyhteydet Ruotsin puolella asuviin saamelaisiin ovat saattaneet vaikuttaa asiaan, ja siksi heidän keskuudessaan saamen kielen taito on saattanut säilyä 1900-luvulle saakka, kuten eräissä lähteissä on viitattu. Todistelun hankaluus tosin koskee myös tähän poikkeukselliseen ryhmään kuuluneiden henkilöiden kielitaitoa ja sen tasoa. Kemijoen vesistöalueen alkuperäisen saamelaisväestön keminsaamelainen kieli on kadonnut ennen tulokkaiden asettumista alueelle. Sen menneestä läsnäolosta kertovat kuitenkin alueen saamelaisperäiset paikannimet ja paikallisten suomen murteiden saamelaisperäinen sanasto sekä muutamat kielenaineksia sisältävät dokumentit.

Nykyisten etnisten saamelaisten kielelliselle assimilaatiolle ns. Lapin sodan evakkoaika v. 1944–1945 oli alkusysäys, ja assimiloitumista edistivät sen jälkeen myös Lapin jälleerakennus, hallinnon laajeneminen ja koulutuksen intensiivistyminen, jotka toivat uutta suomenkielistä väestöä saamelaisalueelle. Tämän kehityksen seurauksena esim. Pohjois-Sodankylän saamelaisyhteisön sisäiseksi pääkieleksi nousi suomi, vaikka saamen kielen taito evakkoaikaa ennen syntyneiden keskuudessa säilyikin. Muut kulttuuripiirteet ja tietoisuus omista sukuyhteisöistä ja muiden seutujen saamelaisista kuitenkin täälläkin säilyi, ja kielen revitalisaatio koetaan nyt tärkeäksi. Sodankylässä ja muuallakin saamen kielen ja saamenkielinen opetus kouluissa, liikenneyhteyksien paraneminen, saamenkielisten tiedotusvälineiden kehitys ja saamelaiset järjestöt ja instituutiot ovat myös olleet merkittäviä saamen kielen elvyttäjiä ja ylläpitäjiä saamen kielen käyttöä edistävän lainsäädännön lisäksi.

Revitalisaatio on käynnissä myös muissa sellaisissa saamelaisyhteisöissä, esim. inarinsaamelaisilla erityisen menestyksekkäänä, joiden kieli on ollut uhattuna ja vanhan polven varassan jälkeen, kun tiedotusvälineet ja parantuneet liikenneyhteydet koululaitoksen tukemana muuttivat kielenmaisemaa 60-luvulta lähtien. Myös valtakunnan sivistysjärjestelmä on 1970-luvulta lähtien antanut lisää välineitä kielen ylläpidolle ja kehittämiselle saamenkielisissä yhteisöissä ja revitalisaatiolle siellä, missä saamen kieli ei ole enää kotona siirtynyt uusille sukupolville. Sotienjälkeinen kielellinen assimilaatio on ollut luonteeltaan erilaista kuin 1800-luvulla päättynyt, eikä siihen yleensä ole liittynyt etnisen identiteetin vaihtoa.

2.2 Muut kriteerit

2.2.1 Kielikriteeri

Nykyinen saamelaismääritelmä on kieli- ja polveutumispainotteinen. Yksilön polveutumista tietystä henkilöstä on käsitelty edellä, ja siihen perustuvaa määritelmää on pidettävä mieltävaltaisena ilman yhteisöllistä aspektia.

Myös kieleen perustuva määritelmä on kyseenalainen, sillä kieltä opiskelevat ja puhuvat muutkin kuin etniset saamelaiset, ja jotkut heistä voivat puhua oppimaansa kieltä lapsilleen, jolloin näiden äidinkieleksi tulee saame ilman, että heidät identifioidaan etnisiksi saamelaisiksi, vaikkakin heitä saatetaan pitää saamenkielisinä. Sekundaarien ei-saamelaisten saamenpuhujien lisäksi on sekundaareja saamelaisia saamenpuhujia, joten toissijaiseen kieleenkin viittaava kielellinen määritelmä on periaatteessa mitänsanomaton ja käytännössä kohtuuttoman hankala.

Toinen kielimääritelmän ongelma on todistelun epäluotettavuus niissä tapauksissa, joissa vedotaan kuolleiden henkilöiden kielitaitoon jopa kolmen-neljän sukupolven taakse. Jo isovanhempisukupolven kielitaidon todistaminen liikkuu hataralla pohjalla sellaisissa tapauksissa, joissa henkilö on elänyt muussa kuin todistettavasti saamenkielisessä yhteisössä. Todistuksenantajan kompetenssi on usein kyseenalainen, sillä maallikot arvioivat muiden kielitaitoa sattumanvaraisesti, vaikka itse olisivatkin kielen syntyperäisiä puhujia, kuten ruotsalainen kielentutkija Nils-Erik Hansegård on osoittanut. Äidinkielenomaista kielitaitoa ei edes voi arvioida henkilö, jolla tällaista taitoa ei ole. Tämän perusteella kauan sitten eläneiden henkilöiden kielitaidosta annetut todistelut eivät yleensä ole luotettavia, eikä niitä tule hyväksyä todisteiksi oikeusasteissa. Myös henkilöiden subjektiiviset arviot ja kertomuk-

set omasta kielitaidostaan ja sen kehittymisestä voivat olla epäluotettavia. Ne voivat liittyä myös henkilön oman taustan eksoottistamiseen ulkopuolisten silmissä.

Vaikeampaa kuin kuolleiden henkilöiden kielitaidon ja sen tason todistaminen on todistaa, onko tällainen henkilö oppinut saamen kotona vanhemmiltaan vai omaksunut sen tai sen osia muussa yhteydessä. Saamenkielisillä kaksikielisyys on ollut yleistä jo hyvin pitkään, mutta myös suomenkielisten tiedetään oppineen saamea työskennellessään saamelaisten kanssa tai asuessaan saamenkielisten kanssa samassa yhteisössä. Varsinkin sellaisessa yhteisössä, jossa saamenkieliset ovat selvänä enemmistönä, muunkieliset ovat yleensä oppineet saamea jo leikkitovereiltaan ja näiden perheiltä jopa äidinkielenomaisesti.

Näin ollen henkilön kielitaitoa ei ilman yhteisöllisiä aspekteja voi pitää todisteena kuulumisesta etniseen ryhmään. Ylipäätään kieltä koskevat todistelut ovat hataralla pohjalla silloin, kun niitä antavat muut kuin sellaiset henkilöt, jotka ovat päteviä arvioimaan kielitaitoa ja tuntevat paikalliset olot niin hyvin, että voivat tunnistaa huijaamisen ja kielen omaksumisyhteyden.

Kolmas nykyisen saamelaismääritelmän ongelma on ensimmäisenä opitun kielen käsite. Kaksikielisissä kodeissa ja yhteisöissä valtakunnan pääkieli on tavallisesti toisena kielenä. Henkilö voi ensimmäisenä kielenä puhua jompaa kumpaa yhteisön tai kodin kielistä, ja toinen kieli tulee käyttöön vasta sen jälkeen. Ensimmäisen kielen asemesta tulisi puhua saamelaisen yhteisön jäsenen kotona tai sukuyhteisössä oppimasta kielestä siitä riippumatta, oliko saame ensimmäinen kieli vai ei. On myös tapauksia, joissa saamenkieliset vanhemmat ovat puhuneet lapsilleen saamen asemesta suomea, mutta nämä ovat oppineet saamea isovanhempiensa luona.

Nykyisen lain saamelaismääritelmässä yksi saamelaisuuden kriteereistä on, kuten sanottua, yksilön oma tai hänen vanhempansa tai isovanhempansa tai jopa näiden vanhemman ensimmäiseksi oppima kieli. Tällä kriteerillä pyrittiin takaamaan se, että saamelaiskäräjien vaaliluetteloon hyväksyttävällä olisi ollut henkilökohtainen yhteys saamenkieliseen esivanhempaansa ja tämän kulttuuriin. Kriteeri on kuitenkin vajavainen siltä kannalta, että saamenkielisen polven edustajat, esim. yksilön isovanhemmat, ovat saattaneet kuolla ennen yksilön syntymää tai niin varhain, että nämä eivät olisi kerinneet siirtämään tietoa ja tietoisuutta omasta kulttuuristaan jälkeläiselleen. Kriteerillä ei siis saavutettu sitä, mitä sillä tavoiteltiin, eli kulttuurista tai tapauksittain myös kielellistä jatkuvuutta sukupolvien välillä.

Kieli on ongelmallinen kriteeri myös siltä kannalta, että toisen maailmansodan jälkeen jotkin saamelaisyhteisöt lakkasivat käyttämästä saamea sisäisenä pääkielenään, vaikka saamelainen kulttuuri, identiteetti ja tietoisuus muista etnisen ryhmän jäsenistä säilyikin. Jo kuolleiden henkilöiden kielitaidon arviointia ja sen epäluotettavuutta on käsitelty edellä.

Täytyy siis erottaa toisistaan saamenkielisyys ja saamelaisuus. Saamelaisryhmillä saattaa olla erilaisia näkemyksiä saamenkielisten henkilöiden kuulumisesta saamelaisväestöön, joten kieltä ei toisaalta voi pitää määritelmän välttämättömänä osana eikä toisaalta voida katsoa, että henkilön saamenkielisyys automaattisesti oikeuttaisi pääsemään saamelaiskäräjien vaaliluetteloon.

2.2.2 Kulttuuri kriteerinä

Sama, mitä edellä on sanottu kielen omaksumisesta, koskee myös kulttuuria. Henkilö voi omaksua saamelaisen kulttuurin piirteitä (tavat, materiaalisen kulttuurin, maailmankatso- muksen ja elinkeinot) ja kasvattaa lapsensa niiden mukaisesti ilman, että saamelaiset identifioivat heidät etnisiksi saamelaisiksi. Vertailukohtana voidaan pitää lukuisia ns. elämäntapaintiaanien yhteisöjä, joiden jäsenet eivät kuulu mihinkään intiaaniheimoon. Tällaisten kulttuurin piirteitä omaksuneiden henkilöiden status tosin on saattanut ja saattaa vaihdella sen mukaan, minkälaisessa yhteisössä he toimivat.

Käsitteenä kulttuuri on määritelty sanallisesti sadoin eri tavoin¹, mutta määritelmässä on mukana yhteisöllinen aspekti. Senaattori ja professori E. N. Setälä kiteytti aikanaan ajatuksen seuraavaan muotoon: ”Kulttuuria on kaikki se, mitä ihminen on yhteiskunnan jäsenenä luonut.” Siitä huolimatta, että Setälän määritelmä tarkastelee kulttuuria evoluution tuloksena, sen perusteella sellaiset saamelaiskulttuurin piirteet, jotka omaksutaan saamelaisen yhteis- kunnan ulkopuolelle, eivät ole saamelaiskulttuuria, ja saamelaiskulttuurina voidaan pitää vain sitä, mikä kuuluu saamelaisyhteisöihin. Saamelaiskulttuuriin on omaksuttu piirteitä muista kulttuureista, ja näistä on uudessa yhteydessään tullut saamelaiskulttuurin osatekijöitä.

Kulttuuri ei siis voi olla saamelaismääritelmän kriteerinä ilman siihen olennaisesti kuuluvaa yhteisöllistä aspektia.

¹ Kulttuurista ja kulttuurin määritelmistä ks. esim. Pekka Sammallahti: Mikä kulttuurissa on pysyvää? Kulttuurin tulevaisuus –seminaari. Korjaamo 11.2.2009. Opetusministeriön asettaman *Suomen kulttuurin tulevaisuus* -toimikunta. Haettavissa internetosoitteesta http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Tapahtumakalenteri/2009/02/Liitteet/Pekka_Sammallahti.pdf

2.2.3 Itseidentifikaatio saamelaismääritelmän kriteerinä

Entä sitten itseidentifikaatio? Tämäkään kriteeri ei ole ongelmaton. Sen vaatimisen taustalla on hyväksytty periaate, jonka mukaan kuuluminen etniseen ryhmään on toisaalta oikeus, ja toisaalta yksilöä ei esim. hallintotoimin voi merkitä minkään etnisen ryhmän jäseneksi vastoin tahtoaan. Tämä itseidentifikaation puoli ei selvästikään ole tässä tapauksessa ongelmana. Ketään ei ole tahtonsa vastaisesti pakotettu identifioitumaan saamelaiseksi tai veloitettu hakeutumaan saamelaiskäräjien vaaliluetteloon.

Lähtökohtaisesti voidaan ajatella, että jokainen saamelaiskäräjien vaaliluetteloon hakeutuva joko pitää tai ilmoittaa pitävänsä itseään saamelaisena omasta halustaan. Kuitenkin saamelaiskäräjillä tulisi olla mahdollisuus arvioida myös tältä kannalta vaaliluettelonsa hakeutuvia henkilöitä ja tarkastella heidän itseidentifikaatiotaan muiden kriteerien valossa. Nyt saamelaiskäräjien vaaliluetteloon on KHO:n päätöksellä (26.9.2011, T 2710 Vuosikirja) hyväksytty esim. henkilö, joka on toisaalla ilmaissut olevansa lappalainen, joita hänen omien sanojensa mukaan ”on jo pitkään syrjitty saamelaiskysymyksessä Suomessa”, ja toisaalla ilmoittanut kuuluvansa saamelaisiin. Sama henkilö ilmoittaa, että ”Inarissakin osa...alueensa alkuperäiskansaa lappalaisia, protestoii” kieliperusteisten porosaamelaisten hyväksymisestä alkuperäiskansaksi heidän ohitseen. Po. henkilöä ei ole merkitty edes vuonna 1968 viranomaisluetteloon lappalaisena, eikä hän siis ole oikeudellisessa mielessä lappalainen. Hänen lähin lappalainen esi-isänsä on vuoden 1825 maakirjaan merkitty henkilö, joka oli syntynyt 1763. Hakija samoin kuin KHO ovat sekoittaneet toisiinsa vanhojen asiakirjojen lappalaiset, jotka eivät ole olleet etninen ryhmä, ja saamelaiset, jotka ovat ja ovat olleet etninen ryhmä.

On oletettavissa, että hakemuksia tulee vastaisuudessakin sellaisilta henkilöiltä, joilla ei ole yhteisöllistä yhteyttä saamelaisiin mutta jotka ilmoittavat pitävänsä itseään saamelaisena.

Myös tällaisissa tapauksissa saamelaiskäräjien pitäisi voida arvioida hakijan itseidentifikaatiota etnistä ryhmää koskevien tunnusmerkkien ja ryhmäidentifikaation valossa. Tämä on välttämätöntä, sillä hakemuksia voidaan tehdä spekulatiivisesti olettaen, että vaaliluetteloon ja sitä kautta juridisesti saamelaisväestöön kuulumisella saavutetaan tulevaisuudessa taloudellisia tai käytännöllisiä etuja eikä vain olemassaolevaa oikeutta äänestää saamelaiskäräjävaaleissa ja asettua niissä ehdokkaaksi.

Kysymyksessä voivat olla myös henkilöt, joiden esivanhemmat ovat saamelaisneuvoston selvityksessä 60-luvun alussa ilmoittaneet, etteivät kuulu saamelaiseen kansanryhmään.

Tällaisilla henkilöillä on toki oikeus ilmaista omaksumansa uusi identiteetti, mutta missään

tiedossani olevassa tapauksessa alueen saamelaiset eivät ole identifioineet heitä etnisen ryhmänsä jäseniksi, ja näin ollen jää täyttymättä se ratkaiseva yhteisöllinen ryhmäidentifikaation kriteeri, johon ILO 169 -sopimuksen artikla 1 ja alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen artikla 33 viittaa.

Kun korostetaan yksilön itseidentifikaatiota etnisen ryhmän jäsenyyden kriteerinä, jätetään usein tarkoitushakuisesti mainitsematta toisaalta itseidentifikaatiota koskevat tärkeät varaukset ja toisaalta oikeus ryhmäidentifikaatioon asiaa käsitelleiden YK:n elinten periaatteellisissa kannanotoissa.

CERD:in suositusten mukaan ”The identification of an individual as belonging to a group should be based on self-identification by the individual concerned, *unless a justification exists to the contrary*” (COMMITTEE ON THE ELIMINATION OF RACIAL DISCRIMINATION, Seventy-fifth session, 3 – 28 August 2009, General recommendation No. 32, s. 9; korostus minun). Samansuuntaisen varauksen sisältää myös alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen artikla 9: ”Indigenous peoples and individuals have the right to belong to an indigenous community or nation, *in accordance with the traditions and customs of the community or nation concerned*. No discrimination of any kind may arise from the exercise of such a right.” Saman julistuksen artiklassa 33 korostetaan ryhmäidentifikaatiota etnisen ryhmän jäsenyyden kriteerinä.

Erika Sarivaaran väitöskirjassa (*Statuksettomat saamelaiset. Paikantumisia saamelaisuuden rajoilla*, *Diedut* 2/2012) ei ole viittauksia näihin varauksiin eikä ryhmäidentifikaation merkitykseen, ilmeisesti siksi, että ne eivät sovi yhteen hänen yksilön itseidentifikaatioon perustuvan näkemyksensä kanssa. Lisäksi Sarivaara tulkitsee ILO 169 -sopimusta väärin olettaessaan, että sen artiklassa 1 mainittu itseidentifikaatio tarkoittaisi yksilön itseidentifikaatiota. Mainittu sopimus ei koske yksilöitä vaan alkuperäis- ja heimokansoja ja näiden itseidentifikaatiota. Lisäksi Sarivaara sekoittaa käsitteet *lappalainen* (oikeudellinen käsite viranomaisluetteloissa), *lappalainen* (etnonymy), *lappalainen* (arkikielen sana) ja *saamelainen* (etnonymy). Näiden virheellisten premissien vuoksi en voi luonnehtia väitöskirjaa nyt käsiteltävän olevan asian kannalta relevantiksi.

Tanja Joonan väitöskirjassa (*ILO Convention No. 169 in a Nordic Context with Comparative Analysis: An Interdisciplinary Approach*. *Juridica Lapponica* 37. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus) ei viitata mainittuihin CERD:in asiakirjan kohtiin, vaan korostetaan yksilön itse-

identifikaatiota. Lisäksi Suomen Akatemian sivuilla olevassa yhteenvedossa² todetaan virheellisesti, että ”ILO-sopimuksen mukaan alkuperäiskansaan kuuluu ihminen, joka polveutuu alueen alkuperäisestä väestöstä, käyttää maata perinteisellä tavalla ja on säilyttänyt kulttuurisia erityispiirteitään. Lisäksi hän mieltää itsensä alkuperäiskansaan kuuluvaksi.” Tällaista viittausta yksilöön ei mainitusta ILO:n sopimuksesta löydy, joten tutkimuksen premissit ovat tältä osin väärät. Väitöskirjansa sivulla 169 Joonas suosittelee mm. seuraavaa: ”... the subjects or right holders of the Convention should be identified based on the phrasing of Article 1 of the Convention and in the context of Article 14. A census may be completed on behalf of a state, at least, within areas belonging to historical Lapland.” Tämä suositus on ILO 169 -sopimuksen vastainen, koska siinä siirretään alkuperäiskansan jäsenyyden määrittely pois alkuperäiskansalta itseltään, eikä alkuperäiskansan itseidentifikaatio enää toteudu. Se näyttää myös perustuvan siihen väärinkäsitykseen, että viranomaisluetteloiden *lappalainen* viittaa etnisiin saamelaisiin eikä elinkeinolliseen ryhmään, jota sillä on tarkoitettu.

Matti Niemivuon kirjoitukset (*Pohjoismainen saamelaisopimus ja Saamelaiset ja perusoikeudet* teoksessa Kai T. Kokko [toim.]: *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*, Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja Sarja B no 30, Rovaniemi 2010), jotka usein mainitaan saamelaismääritelmää koskevissa keskusteluissa, eivät myöskään sisällä viittausta näihin itseidentifikaation varauksiin sen kummemmin kuin ryhmäidentifikaation merkitykseenkään. Lisäksi Niemivuo käsittelee vain CERD:in vanhoja suosituksia, joita korvaamaan laadittiin v:n 2009 suositukset.

Tanja Joonas viittaa samassa kokoomateoksessa olevassa kirjoituksessaan *ILO:n vuoden 1989 alkuperäiskansasopimuksen nro 169 soveltaminen* em. CERD:in suosituksen artiklaan 9, mutta jättää samoin kuin Sarivaara ja Niemivuo siinä olevan, ryhmäidentifikaation välttämättömyyteen viittaavan ja ILO 169 -sopimuksesta johtuvan varauksen huomiotta. ILO 169 –sopimuksen itseidentifikaatiota käsitellessään Joonas ei tee selväksi, että artiklan 1 itseidentifikaatiolla ei tarkoiteta yksilön vaan kansanryhmän itseidentifikaatiota. Kirjoituksessaan Joonas viittaa ILO:n sopimusta 169 koskevaan oppaaseen ja toteaa mm. ”...ILO 169 -sopimuksen yhteydessä objektiivisella kriteerillä tarkoitetaan sitä, että alkuperäiskansan tulee täyttää artiklan 1 vaatimukset ja tunnustaa ja hyväksyä henkilöt, jotka kuuluvat tähän kansaan” (artikkelin s. 59). Joonan tulkinta on omaperäinen ja perustuneen virheelliseen käännökseen. Joonas viittaa v:n 2000 oppaaseen, jota en ole saanut käsiini, mutta v:n 2009 oppaassa

² <http://www.aka.fi/fi/T/Tiedeuutiset2/Tieteen-ajankohtaisuuksia/ILO-sopimus-No-169-oikeus-maihin-veisiin-ja-perinteisiin-elinkeinoihin--ei-kuitenkaan-Suomessa/> (noudettu 17.4.2013)

(Indigenous & Tribal Peoples' Rights in Practice. A Guide to ILO Convention No. 169. Programme to Promote ILO Convention no. 169 (PRO 169). International Labour Standards Department, 2009: s. 9) sanotaan (käännös minun) ”*Voidaan objektiivisesti määritellä, täyttääkö tietty endogeeninen tai heimokansa artiklan 1(1) vaatimukset ja tunnistaako ja hyväksyykö se henkilön kuuluvaksi kansaansa.*” Vuonna 2003 julkaistun oppaan (*ILO CONVENTION ON INDIGENOUS AND TRIBAL PEOPLES, 1989 (No. 169): A MANUAL. PROJECT TO PROMOTE ILO POLICY ON INDIGENOUS AND TRIBAL PEOPLES*) vastaavassa kohdassa (s. 8) taas sanotaan (käännös minun) ”*Objektiivinen kriteeri. Tietty endogeeninen tai heimoryhmä tai -kansa täyttää artiklan 1.1 vaatimukset ja tunnistaa ja hyväksyy yksilön ryhmäänsä tai kansaansa kuuluvaksi.*” ILO 169 -sopimus ei kuitenkaan koske yksilöitä, ja oppaita tulee tulkita sopimuksen pohjalta ryhmän eikä yksilön oikeuksien kannalta. Joonan käännöksen kategoriseksi imperatiiviksi tulkittavissa olevaa kohtaa (*”alkuperäiskansan tulee...tunnustaa ja hyväksyä henkilöt”*) ei siteeraamistani ILO:n alkuperäisteksteistä löydy.

Yksilön itseidentifikaatiota on yleensä pidetty tärkeänä kahdelta kannalta: toisaalta yksilöä ei vastoin hänen itseidentifikaatiotaan voi *liittää* etniseen ryhmään, ja toisaalta ilman yksilön itseidentifikaatiota hän ei voi *liittyä* etniseen ryhmään. Näitä kahta puolta ei aina ole pidetty johdonmukaisesti erillään, kun on tarkasteltu sitä, mitä itseidentifikaatiosta on eri yhteyksissä todettu.

Matti Enbuske siteeraa historian alaan kuuluvassa väitöskirjassaan *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hki 2008) ILO:n alkuperäiskansasopimuksen artiklaa 1b seuraavasti: ”...*he polveutuvat väestöstä, joka maan valloituksen tai asuttamisen tai nykyisten valtionrajojen muodostumisen aikaan asui maassa tai sillä maantieteellisellä alueella, johon maa kuuluu.*”. Alkuperäistekstistä on kuitenkin jäänyt tärkeitä osia huomioimatta (pois jätetty osa tässä yliviivattuna: ”*peoples in independent countries who are regarded as indigenous on account of their descent from the populations which inhabited the country, or a geographical region to which the country belongs, at the time of conquest or colonisation or the establishment of present state boundaries and who, irrespective of their legal status, retain some or all of their own social, economic, cultural and political institutions.*”). Enbuske päätyy kyseenalaisen sitaatin perusteella virheellisesti toteamaan, että ”*Itse asiassa määrittely sopii yhtä hyvin suomalaisiin kuin saamelaisiin.*” (s.38–39). On myös huomattava, että alkuperäinen teksti puhuu ”...*niistä väestöistä, jotka asuivat...*”

(käännös minun) eikä ”...väestöstä, joka asui...” (Enbusken sitaatti). Myös tämä virheellinen käännös on vienyt Enbuskea harhaan, vaikka hän ei suoranaisesti yksilön itseidentifikaatiosta puhukaan. Enbuske pitää virheellisesti termejä *lappalainen* ja *saamelainen* toistensa synonyymeina (s. 16), mistä seuraa koko väitöskirjaa koskevia sekaannuksia.

Nähdäkseni näissä kirjoituksissa oleva selektiivisyys ja suoranainen vääristely eivät kuulu tieteelliseen tutkimukseen. Näiden tutkielmien johtopäätöksillä ei siksi ole relevanssia mahdollisen saamelaismääritelmän luonnetta, kriteerejä ja ekstensiota käsiteltäessä.

2.2.4 Etninen ryhmäidentifikaatio saamelaismääritelmän kriteerinä

Ainoaksi luotettavaksi kriteeriksi nousee näin ollen toisaalta ILO 169 -sopimuksessa mainittu etninen ryhmäidentifikaatio (artikla 1), jossa etnisen ryhmän jäsenet pitävät yksilöä saman etnisen ryhmän jäsenenä, johon he itse kuuluvat, ja toisaalta CERD:in suositusten mukainen ryhmän itseidentifikaatiota täydentävä yksilön itseidentifikaatio, jossa yksilö pitää itseään etnisen ryhmän jäsenenä.

Alkuperäiskansojen jäsenyys on ILO 169 -sopimuksen artiklan 1 mukaisesti luonteeltaan orgaanista, ja siihen kuuluu sekä alueellinen että yhteisöllinen aspekti. Saamelaisyhteisöissä yhteisöllistä aspektia tulee tarkastella saamelaisen yhteiskuntaorganisaation peruselementtien perheen ja suvun kannalta, joihin yksilö kuuluu. Sen vuoksi päädyn näkemykseen, että saamelaismääritelmä on mahdollinen vain, jos tämä yhteisöllinen aspekti otetaan primaarisena huomioon ja muita kriteerejä tarkastellaan sen valossa. Tätä näkemystä tukee em. alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen artikla 33.

2.3 Käsitteen *saamelainen* ekstensio

2.3.1 Saamelaisväestöselvitykset

Kuka sitten on saamelainen? Tätä kysymystä on laajasti selvitetty kahteen otteeseen, 40-luvun lopulla saamelaisasiain komitea mietintöä (1952) varten ja saamelaisneuvoston saamelaisväestön laskentaa varten 60-luvun alkupuolella. Kummassakin tapauksessa tuloksena oli luettelo tietojen keräämisajan saamelaisväestöstä. V:n 1952 mietintöä varten luettelot laadittiin seurakunnittain silloisen konsensuksen pohjalta, ja kukin saamelaiseksi identifioitu yksilö sijoitettiin pääasiallisen asuinpaikkansa mukaisesti mietinnön liitteenä olevaan karttaan. Itse olen nähnyt luettelon Inarin lappalaisista, jonka oli komiteaa varten laatinut silloinen kirkko-

herra Mattila, luultavasti seurakuntalaisten avulla. Luettelossa esiintyvät samat suvut, joiden jäseniä nykyäänkin pidetään ryhmäidentifikaation perusteella saamelaisina. Muita kuntia koskevat luettelot lienevät löydettävissä v:n 1952 saamelaisasiain komitean papereista valtionarkistosta. Luettelot koskivat Enontekiöllä, Inarissa, Sodankylässä ja Utsjoella asuvia saamelaisia. Komitea sai myös asiaa koskevia kirjeitä selvityksen ulkopuolisilta henkilöiltä.

V:n 1952 komiteanmietinnön selvitykset olivat pohjamateriaalina saamelaisneuvoston selvitykselle 60-luvun alussa. Myöhempi selvitys poikkesi aiemmasta siinä, että se kysyi myös yksilön omaa identiteettiä ja ulottui saamelaisalueen eteläpuolella sijaitseville alueille aina Kemin seutua myöten. Tavoitteena oli löytää kaikki saamelaisena itseään pitävät henkilöt. Tältä osin selvitys on saattanu jäädä aukolliseksi, mutta kun saamelaisvaltuuskunnan (nyk. saamelaiskäräjät) ensimmäistä vaaliluetteloa koottiin 1970-luvulla, asia oli laajasti esillä pohjoisen tiedotusvälineissä ja voidaan olettaa, että uutinen tavoitti loputkin itseään saamelaisena pitävät henkilöt muuallakin kuin saamelaisalueen kunnissa. Myöhempien vaalien edellä on myös ollut yksityishenkilöiden suorittamaa rekrytointia, mutta saamelaisena itseään pitäviä ei juuri löytynyt lisää pohjoisista kunnista eikä etelämpääkään jo vaaliluettelossa olevien henkilöiden ja heidän jälkeläistensä lisäksi.

Tilanne muuttui 1990-luvulla, jolloin saamelaiskäräjien vaaliluetteloon alkoi hakeutua muita kuin saamelaisyhteisöjen saamelaiseksi identifioimia henkilöitä. He eivät myöskään olleet viranomaisluetteloihin merkittyjä lappalaisia, vaikka kutsuivatkin itseään lappalaisiksi. Myöhemmässä vaiheessa he kutsuivat itseään saamelaisiksi sillä perusteella, että joku heidän esivanhemmistaan oli viranomaisluetteloissa merkitty lappalaiseksi. Näissä luetteloissa *lappalainen* ei kuitenkaan ollut etninen nimitys. Täytyy myös muistaa, että nämä henkilöt pyrkivät eriytymään muista etnisistä suomalaisista eivätkä saamelaisista, ja tämän pyrkimyksen perusteena oli jonkin esivanhemman kuuluminen viranomaisluetteloissa tiettyyn elinkeinoryhmään eli lappalaisuus, joka virheellisesti luultiin etniseksi nimitykseksi ja nimityksen saamelainen synonyymiksi.

Etnisissä saamelaisyhteisöissä keskuudessa nämä uuslappalaisiksikin nimitetyt henkilöt koettiin koko saamelaista kansanryhmää uhkaavana tekijänä, koska he pyrkivät saamelaiskäräjien kautta pääsemään osaksi saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa ilman, että he kuuluivat saamelaisiin yhteisöihin. Tätä uuslappalaisten saamelaisiin kohdistunutta vastamobilisaatiota on käsitellyt mm. Erkki Pääkkönen v. 2008 tarkastetussa väitöskirjassaan. Oma kirjoitukseni samasta aiheesta (otsikolla *Saamelaiset julkisuusmyllytyksessä*) julkaistiin aikakauslehti Kanavassa v. 1996 (s. 400–403).

Tutkimuskirjallisuudessaan, joihin jotkin viime aikoina hyväksytyt väitöskirjatkin yleensä luetaan, ei osata johdonmukaisesti erottaa toisistaan käsitteitä (viranomaisluetteloiden) *lappalainen*, (arkikielen sana) *lappalainen*, (poronhoitajan nimitys) *lappalainen* ja (etninen) *saamelainen*, ja myös käsitevastakohta *alkuperäiskansa/alkuperäisasukas* näyttää olevan jokseenkin epäselvä (vrt. kohta 2.4 tuonnempana). Käsitesekaannusten vuoksi tällaisilla tutkimuksilla ei ole relevanssia saamelaismääritelmästä keskusteltaessa.

2.3.2 ”Statuksettomat saamelaiset”

Erika Sarivaara on väitöskirjassaan (2012) esitellyt käsitteen ”statuksettomat saamelaiset”. Sarivaaran mukaan statukseton saamelainen on henkilö, joka (1) polveutuu saamelaissuvusta, ja (2) häntä ei ole merkitty saamelaiskäräjien vaaliluetteloon (mts. 23). Näillä – Sarivaaran mukaan objektiivisilla – kriteereillä määritellyt ”statuksettomat saamelaiset” eivät hänen mukaansa täytä vaadittuja saamelaisuuden kriteerejä (mts. 22).

Sarivaara ei lähemmin selitä, mitä polveutuminen saamelaissuvusta määritelmässä tarkoittaa, mutta käsitteen ”statuksettomat saamelaiset” esittämiseen johdettava teksti pohtii käsitteen *lappalainen* ulottuvuuksia, ja ainoaksi mahdollisuudeksi näyttää jäävän, että Sarivaara tarkoittaa uudella käsitteellään vanhoissa asiakirjoissa lappalaisiksi merkittyjen tai suullisessa perinteessä lappalaisina pidettyjen henkilöiden jälkeläisiä (s. 20). Vuoden 1875 jälkeen lappalaisiksi merkityistä henkilöistä tai heidän jälkeläisistään ei voi olla kysymys eikä nykyisin saamelaisina tunnettujen sukujen jäsenistä.

Sarivaara tuo ajatustensa tueksi väitöskirjan liitteen 2 (Saamelaissuvut menneisyydestä nykypäivään T.I. Itkosen mukaan, mts. 289–293), joka kirjallisuusviittauksesta (1945, 492–521) huolimatta perustuu T.I. Itkosen teokseen *Suomen lappalaiset I–II* vuodelta 1948. Teoksessaan Itkonen kuitenkin esittelee asiakirjoissa lappalaiseksi merkittyjen henkilöiden nimistöä ottamatta kantaa nimenkantajien etniseen identiteettiin, eikä näitä nimiä voi pitää varmuudella saamelaissukujen niminä.

Vanhoissa asiakirjoissa lappalainen ei ollut etninen termi, joten tällaisen asiakirjamerkintöjä ei voida pitää todisteena saamelaisesta sukutaustasta. Suullisessa perinteessä lappalaisiksi mainitut henkilöt taas ovat saattaneet olla poronhoitajia ja etnisesti suomalaisia tai saamelaisia, joten tämäkään peruste ei ole todistusvoimainen. ”Statuksettomien saamelaisten” määrittelyssä Sarivaaran kriteeriä ei voi pitää objektiivisena, koska se on epävarma ja vaatii asiakirjojen ja perinteen subjektiivista tulkintaa.

Henkilön etnistä ryhmää ei ylipäättään voi määrittellä kaukaisen esivanhemman etnisen ryhmän perusteella, ja näissä tapauksissa esivanhemmankaan kuulumisen tiettyyn etniseen ryhmään ei ole todennettavissa.

Sarivaaran toinen kriteeri taas ei määrittele saamelaisia lainkaan.

”Statuksettomat saamelaiset” ovat Sarivaaran mukaan saamelaisuuden rajalla ja siten marginaalissa saamelaisessa yhteisössä. Luonnehdinta on kuitenkin siltä kannalta väärä, että tällaiset henkilöt eivät kuulu saamelaisiin yhteisöihin eivätkä siis niiden marginaaliin. Nimitys ”statukseton saamelainen” ei näin ollen edusta etnistä käsitettä vaan on lähinnä fiktiivinen ja etnopolitiittinen, eikä sillä senkään vuoksi ole merkitystä saamelaismääritelmää tarkasteltaessa. ”Statuksettomat saamelaiset” eivät ole saamelaisia.

Niissä tapauksissa, joissa Sarivaaran ”statuksettomat saamelaiset” pitävät itseään saamelaisina, sen perusteena on yksilön itseidentifikaatio. Saamelaisyhteisöt eivät kuitenkaan identifioi heitä jäsenikseen, joten ratkaiseva ryhmäidentifikaatio puuttuu. ”Statuksettomat saamelaiset” eivät suomalaisina tämän perusteella kuulu samaan etniseen ryhmään kuin saamelainen alkuperäiskansa, ja saamelaisuuteen viittaava nimityskin on harhaanjohtava. Kansainväliset asiakirjat vahvistavat, että henkilö voi omalla päätöksellään erota etnisestä ryhmästä tai pysyä sen ulkopuolella, mutta hän ei voi omalla päätöksellään liittyä alkuperäiskansaan.

2.3.3 Saamelaiskäräjien vaaliluettelon kattavuus

Edellä olevasta voidaan siis tehdä se johtopäätös, että saamelaiskäräjien vaaliluettelo sisältää ne etniset saamelaiset, jotka siihen ovat halunneet liittyä, eikä kenenkään etnisen saamelaisen oikeutta tunnustautua tätä kautta saamelaiseksi ole loukattu. Vastoin saamelaiskäräjien käsitystä KHO on hyväksynyt vaaliluetteloön etnisesti kyseenalaisen polveutumiskriteerin ja erittäin epäluotettavien henkilön esivanhempien kielitaidosta esitettyjen todistusten perusteella joitakin sellaisia henkilöitä, jotka saamelaiskäräjien mukaan eivät kuulu saamelaisyhteisöön eivätkä siis myöskään vaaliluetteloön. Tämä asiointila johtuu nykyisestä saamelaismääritelmästä, joka ei ota huomioon kansainvälisten asiakirjojen ryhmäidentifikaatiota. KHO:n hyväksymien valitusten perusteella saamelaiskäräjien vaaliluetteloön kuuluvat eivät näin ollen ole etnisiä saamelaisia eivätkä ILO 169 -sopimuksen tarkoittamassa mielessä alkuperäiskansaa. Ainoa osapuoli, jonka oikeuksia on loukattu nykyisen määritelmän perusteella ja vieläpä räikeästi kansainvälisiä hyväksytyjä periaatteita vastaan, ovat etniset

saamelaiset, joiden kielen ja kulttuurin ylläpitämistä varten saamelaiskäräjät on perustettu ja kulttuuri-itsehallinnon järjestämiseen tähtäävä laki annettu.

Joskus nostetaan esiin se seikka, että Suomessa on vaikea päästä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon esim. Norjaan verrattuna. Tämä on totta, mutta ero johtuu siitä, että Norjassa ei ole arvioitu hakijoiden itseidentifikaatiota eikä tutkittu esitettyjen perusteiden todenperäisyyttä, vaan kaikki vaaliluetteloon hakeneet on siihen bona fide hyväksytyt. Ryhmäidentifikaatiolla ei ole ollut merkitystä tässä prosessissa, ja Norjassa hakuprosessi on ollut käytännössä pelkkä muodollisuus. Vasta viime aikoina on havahduttu huomaamaan, että hakijoiden ja hyväksytyjen joukossa voi olla myös huijareita, jotka tavoittelevat alkuperäiskansan jäsenyyttä hyötymistarkoituksessa tai henkilökohtaisten päähänpintymien vuoksi. Tällaista mahdollisuutta ei pitäisi sallia Suomessa. Norjan tai Ruotsin saamelaiskäräjien vaaliluettelossa olevia ei tämän vuoksi voi hyväksyä automaattisesti Suomen saamelaiskäräjien vaaliluetteloon.

Vaaliluetteloa ei tule toisaalta myöskään sulkea myöhemmiltä lisäyksiltä sellaisissa tapauksissa, joissa jonkin muun maan etninen saamelainen asettuu Suomeen.

2.4 Alkuperäiskansa ja alkuperäisasukkaat

Julkisessa ja jossain määrin myös tieteellisessä keskustelussa on sekaannusta aiheuttanut myös se, että ei osata tehdä eroa alkuperäiskansan ja alkuperäisasukkaiden välillä, ja monet ajattelevat näiden olevan synonyymeja. *Alkuperäisasukas* on arkikielen sana, ja sellaisiksi voidaan määritellä polveutumisen perusteella henkilöiksi, jotka ovat alenevassa polvessa yli-muistoisista ajoista samalla paikkakunnalla asuneiden henkilöiden jälkeläisiä. *Alkuperäiskansa* taas on käsite, ja sitä luonnehtivat tietyt poliittiset ja sosiaalis-hallinnolliset seikat. Alkuperäiskansojen jäsenet ovat myös alkuperäisasukkaita. Lappilais-, peräpohjalais- ja koillismaalaissukujen jäsenet ovat perinteisillä asuinalueillaan alkuperäisasukkaita, mutta valtaväestöön kuuluvina heitä ei voi pitää alkuperäiskansan jäseninä.

2.5 Kokoava katsaus

Olen tässä käsitellyt ns. objektiivisiin kriteereihin perustuvaa määrittelyä ja todennut, että yksilön kieleen, kulttuuriin ja polveutumiseen perustuva saamelaismääritelmä on mahdoton ilman yhteisöllistä aspektia, samoin pelkkään yksilön itseidentifikaatioon perustuva. Ainoaksi mahdollisuudeksi jää näin ollen ryhmäidentifikaatio, jossa toisaalta yksilö identifioituu etniseen yhteisönsä ja toisaalta etninen yhteisö identifioi yksilön jäsenekseen etnisen yhteisön

tunnusmerkkien perusteella. Saamelaisilla täytyy saamelaiskäräjien kautta olla myös oikeus omilla valinnoillaan määritellä etnisen ryhmänsä luonne ja ekstensio aina uudelleen kulttuurin kehittyessä ja ympäröivän maailman muuttuessa.

Tämä merkitsee sitä, että henkilön saamelaisuus on harkittava kussakin eteen tulevassa tapauksessa erikseen, ja lakiin voidaan kirjata harkintaa koskevat yleiset periaatteet, mutta tuskin objektiivisiin kriteereihin perustuvaa määritelmää. Hyväksymispäätösten tulisi olla käytännössä yksimielisiä, jolloin päätöksiä on vaikeampi käyttää esim. henkilökohtaiseen taktikointiin.

Saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon olennainen osa on päättää, keitä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon otetaan ja ketkä jätetään sen ulkopuolelle. Tähän oikeuteen eivät saamelaiskäräjien ulkopuoliset elimet voi puuttua, eikä niillä tule olla mandaattia käräjien päätöksen muuttamiseen. Tämä koskee myös korkeinta hallinto-oikeutta.

Jos määritelmä laaditaan edellä ehdotetulla tavalla monipuoliseksi ja siinä otetaan huomioon pääasiallisena kriteerinä perinteinen saamelainen sukuyhteyksille perustuva yhteiskunta, voidaan ehkä oikaisuvaatimusmenettelyn lisäksi harkita korkeimman hallinto-oikeuden oikeutta arvioida, onko saamelaiskäräjien päätös mielivaltainen joko niin, että hakemus on hylätty, vaikka hakija täyttää ryhmäidentifikaatiokriteerin, tai niin, että hakemus on hyväksytty esim. siitä huolimatta, että ryhmäidentifikaatiokriteeri ei täyty. Mahdollisuuksina ovat silloin asian palauttaminen ja päätöksen muuttaminen.

Kotimaisessa tutkimuskirjallisuudessa käsitteitä lappalainen ja saamelainen on käytetty sekavasti ja eräiden YK:n julistusten, sopimusten ja suositusten tekstiä on tulkittu tarkoitushakuisesti.

Saamelaisilta on nykyisen määritelmän soveltamisella otettu pois alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksessa korostettu oikeus määritellä oma ryhmänsä. Tämä perustavanlaatuinen oikeus tulee palauttaa. Muuten on vaarana, että etniset saamelaiset vetäytyvät organisaatiosta, jota he eivät enää tunne omakseen. Organisaation legitimitetti on tosin lakannut jo kauan sitä ennen.

Saamelaiset muodostavat elävän alkuperäiskansayhteisön neljässä valtiossa. Ei voida ajatella, että elävän etnisen yhteisön tilalle tulisi historiallisen polveutumisen kautta määriteltävä ryhmä yksilöitä.

2.6 Pääkohdat lyhyesti

Kokoan vielä yhteen esitykseni pääkohdat:

- saamelaiset ovat etninen ryhmä, joka identifioi itsensä ILO 169 -sopimuksen edellyttämällä tavalla alkuperäiskansaksi
- ILO 169 -sopimus ei sano mitään siitä, millä perusteilla tietty yksilö kuuluu alkuperäiskansaan, eikä sillä voi perustella menneissä olosuhteissa vallinneita oikeuksia
- yksilön itseidentifikaatioon perustuva saamelaismääritelmä on riittämätön ilman ILO 169 -sopimuksesta johtuvaa ryhmäidentifikaatioon perustuvaa yhteisöllistä aspektia
- kieleen perustuva saamelaismääritelmä on mahdoton ilman ryhmäidentifikaatioon perustuvaa yhteisöllistä aspektia
- kulttuuriin perustuva määritelmä on mahdoton ilman ryhmäidentifikaatioon perustuvaa yhteisöllistä aspektia
- polveutumiseen perustuva saamelaismääritelmä on mahdoton ilman ryhmäidentifikaatioon perustuvaa yhteisöllistä aspektia
- vanhojen asiakirjojen *lappalainen* ei ole etninen vaan oikeudellinen termi samoin kuin (*uudis*)*tilallinen* ja siihen perustuva saamelaismääritelmä on mielivaltainen eikä sitä pidä ottaa määritelmän kriteeriksi
- ns. ”statuksettomat saamelaiset” eivät ole saamelaisia
- ainoaksi vartenotettavaksi mahdollisuudeksi määritellä saamelainen jää ryhmäidentifikaatio, josta vastuu kuuluu ensi kädessä saamelaiskäräjien vaalilautakunnalle
- ryhmäidentifikaatio perustuu yhteisöltä perittyihin kielellisiin, kulttuurisiin ja yhteisöllisiin tunnusmerkkeihin
- ryhmäidentifikaatiota korostetaan YK:n asiakirjoissa yksilön itseidentifikaatiota kontrolloivana kriteerinä
- henkilö ei voi omalla päätöksellään tulla alkuperäiskansan jäseneksi
- saamelaiskäräjien vaalilautakunta käsittelee vaaliluetteloön ottamista koskevat hakemukset ja toteaa niiden etniseltä yhteisöltä periytyvien kielellisten, kulttuuristen ja yhteisöllisten tunnusmerkkien täyttymisen, joiden perusteella kukin hakemus hyväksytään
- saamelaismääritelmä ei voi perustua muulle kuin etnisten saamelaisten käsitykselle etnisen ryhmänsä luonteesta ja ekstensiosta
- käsitys etnisen ryhmän luonteesta ja ekstensiosta voi muuttua tai kehittyä vain ryhmän omien valintojen kautta

- tärkeintä ei ole, kuka tai ketkä otetaan saamelaiskäräjäien vaaliluetteloon, vaan se, missä ottamisesta päätetään ja minkälaiset puitteet päättämislle asetetaan.
- kotimaisessa tutkimuskirjallisuudessa esiintyy käsiteseakaannuksia, virheellisiä tulkintoja, epäselviä määritelmiä ja epätieteellistä selektiivisyyttä lähteiden sisällön suhteen, joten niitä ei voi tässä suhteessa pitää tieteellisesti valideina
- käsitteiden *lappalainen* ja *saamelainen* sekaannuksen vuoksi näiden tutkimusten etnisyyttä koskevia johtopäätöksiäkään ei voi pitää valideina
- saamelaiskäräjät on perustettu ylläpitämään saamen kieltä ja saamelaiskulttuuria, ei omistamaan eikä hallinnoimaan maa-alueita

Utsjoella 26. huhtikuuta 2013



Pekka Sammallahti